

Hrvatske novine u Punta Arenasu na početku 20. stoljeća: *Male novine, Domovina, Novo doba i Dom*

DOI: <https://doi.org/10.11567/met.2026.1>

UDK: 070 (497.5) (091)

Izvorni znanstveni rad

Zaprimljeno: 22. 4. 2025.

Prihvaćeno: 13. 1. 2026.

Ivana Hebrang Grgić <https://orcid.org/0000-0001-6709-9939>

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, Zagreb
ihgrgic@m.ffzg.hr

SAŽETAK

Hrvati se doseljavaju na krajnji jug Čilea od druge polovice 19. stoljeća. Krajem stoljeća osnivaju prve udruge, a od 1905. godine objavljuju i novine. Cilj rada je analizirati hrvatske novine koje su objavljivane u Punta Arenasu do 1912. godine. Riječ je o četirima naslovima koji su svi na neki način međusobno povezani – imali su istog urednika (*Male novine, Domovina i Dom*) ili se radilo samo o promjeni naslova (*Domovina* u *Novo doba*). Činjenica da je od sedam hrvatskih novina u Čileu do 1911. godine pet objavljivano na samom jugu Čilea, u pokrajini Magallanes (od toga četiri u Punta Arenasu), govori o društvenoj važnosti tamošnje hrvatske zajednice, o njezinoj organiziranosti i o specifičnim informacijskim potrebama. Cilj rada je ukazati upravo na te specifičnosti – na informacijske potrebe i na uredničke koncepte koji su te potrebe nastojali zadovoljiti. Analizirani su bibliografski podaci i osnovne tehničke karakteristike povezane s uređivanjem novina (mjesto navođenja podataka, tekući naslov, opseg, podaci o urednicima, tiskarama, učestalosti objavljivanja, nakladi, načinu distribucije...). Prvi put su *de visu* analizirani primarni izvori za sve odabrane publikacije – one su dostupne u nacionalnoj knjižnici Čilea i ukupno je dostupno 180 brojeva. Većina je tih brojeva u dosadašnjim analizama smatrana izgubljenima, nisu bili dostupni za analizu pa su se u literaturi preuzimali i poneki pogrešni podaci. Na temelju analiziranih brojeva zaključuje se o načinu opreme novina, načinu navođenja podataka o odgovornosti i drugih podataka povezanih uz nakladništvo novina. Ne ulazi se u detaljnu analizu sadržaja, ali daje se okvir društvenog konteksta. Rezultati istraživanja mogu poslužiti kao polazište za nova istraživanja u područjima povijesti, komunikacije, lingvistike, politike, gospodarstva, sociologije, kulture i dr.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvati, Čile, iseljništvo, novine, *Male novine*, *Domovina*, *Novo doba*, *Dom*

UVOD – PRVI DOLASCI

Prvi Hrvati nastanjuju se u Punta Arenasu, u krajnjoj južnoj čileanskoj pokrajini Magallanes, 1870-ih godina, u vrijeme tzv. zlatne groznice. Godine 1893. od oko 1000 kopača zlata dvije trećine bili su Hrvati (Martinić, 1997: 19). Izvori zlata ubrzo su iscrpljeni, mnogi se vraćaju kući, ali dio ih se odlučuje trajno nastaniti u Punta Arenasu. Razlozi iseljavanja iz Hrvatske (pretežno Dalmacije, a ponajviše s otoka Brača) bili su politički, ali i gospodarski (Antić, 1991: 10–13). Dalmacija je bila dio Austro-Ugarske Monarhije, a filoksera vinove loze, kao i tzv. vinska klauzula,¹ uništili su jednu od najvažnijih gospodarskih grana. Iako je klima na jugu Čilea izrazito nepovoljna, potpuno drugačija od one u Dalmaciji, ljudi su dolazili privučeni mogućnostima zapošljavanja i djelovanja u demokratskom okruženju čileanske države (Martinić, 1997: 21). Budući da su dolazili s austrijskim dokumentima (Dalmacija je bila pod austrijskom upravom), službeno su smatrani Austrijancima, a mnogi su se, nemajući razvijenu nacionalnu svijest, i sami tako izjašnjavali. Bonačić-Dorić (1946: 75) navodi kako je 1895. godine u pokrajini Magallanes bilo 359 „Austro-Ungara, slavenske nacionalnosti“. Tako su bili navedeni u statistici, ali to su sve bili Hrvati, uglavnom mladi muškarci (Antić, 1991: 245). Iz teksta objavljenog u *Hrvatskoj domovini* 1899. godine može se doznati da u Punta Arenasu ima više od 1000 Hrvata od kojih neki kopaju zlato, neki su mornari, neki se bave ribolovom, brodogradnjom, trgovinom, stočarstvom, građevinarstvom ili su gostioničari (Antić, 1991: 250–256). Martinić (1997: 26) navodi da je 1906. godine u Magallanesu bilo oko 1500 Hrvata, a oko trećine stanovništva Punta Arenasa bili su Hrvati (Antić, 1991: 292). Većinom su to bili mladi neobrazovani muškarci koji su obavljali teške poslove i živjeli u teškim uvjetima. Prilikom dolaska nisu poznavali španjolski jezik. Ipak, morali su djelovati u domicilnom društvu i bile su im potrebne informacije o njemu. Imali su i potrebu komuniciranja s tim društvom, objasniti tko su i odakle su. Osim toga, trebale su im i informacije o „staroj“ domovini. Slična situacija bila je i u drugim dijelovima svijeta u koje su se iseljavali Hrvati. Primjerice, na sjeveru Novoga Zelanda mladi muškarci s područja Dalmacije dolazili su iskapati smolu drveta kauri – i oni su radili u teškim uvjetima, nisu bili obrazovani i nisu poznavali engleski jezik. Smatrani su Austrijancima,

¹ Klauzula u sporazumu između Austro-Ugarske Monarhije i Italije iz 1891. godine kojom je ukinut porez na uvoz vina iz Italije pa su hrvatski vinari ostali bez dijela tržišta (Vinska klauzula, 2025).

željeli su javnosti objasniti svoje podrijetlo, a potrebne su im bile informacije o staroj i o novoj domovini (Hebrang Grgić i Barbarić, 2021: 49–55).

Cilj ovoga rada je prvi put, na temelju primarnih izvora, istražiti nakladničke koncepte objavljivanja hrvatskih novina u Punta Arenasu do 1912. godine. Pri tome će se nastojati okvirno prikazati društveno-povijesni kontekst bez kojega nije moguće provesti analizu uredničkih koncepata pojedinih publikacija. Razdoblje je ograničeno do početka 1912. godine jer omogućava uvid u dovoljan broj publikacija (četiri publikacije s dostupnih 180 brojeva), tada je objavljen posljednji broj *Doma* i uslijedit će pauza, a analiza daljnjih razdoblja zahtijevala bi znatno više prostora.

PRVE HRVATSKE UDRUGE U PUNTA ARENASU

Potreba za formalnim okupljanjem i osnivanjem društava prethodila je pojavi prvih novina u Čileu, ali i u drugim zemljama u koje su se Hrvati iseljavali. U Novome Zelandu je 1894. godine osnovana Komisija za zaštitu prava dalmatinskih kopača smole, a prve hrvatske novine, *Bratska sloga*, izlaze 1899. godine (Hebrang Grgić i Barbarić, 2021: 73–86). U Argentini je prva udruga s pretežno hrvatskim članstvom, Austrougarsko društvo uzajamne pomoći, osnovana 1873. godine u Buenos Airesu, a prve hrvatske novine u Argentini (ujedno i prve u Južnoj Americi) bile su *Iskra slavjanske slobode* iz 1879. godine (Hrvatske periodične publikacije u Čileu, 2020.). U Brazilu su se prve hrvatske udruge pojavile početkom 20. stoljeća, a prve novine, *Jugoslaven u Braziliji (O Jugoslavo no Brasil)* i *Hrvatski list*, izlaze u Saõ Paulu od 1928. godine (Puh, 2018: 139). U Australiji će prve novine, *Borba*, izlaziti 1930-ih godina kao glasilo Borbenog radničkog pokreta u Broken Hillu (Hebrang Grgić, 2022). Očito su svugdje postojali problemi i potrebe koje su se najprije nastojali riješiti organizirano i formalno osnivanjem udruge, a potom se počinju objavljivati novine. Pokretači, vlasnici i/ili izdavači nerijetko su upravo aktivni članovi udruge koji su shvatili da postoje specifične informacijske potrebe hrvatske zajednice i koji su uspjeli prikupiti financijska sredstva i organizirati objavljivanje novina. Nije to bio lak niti profitabilan posao. Često su pojedini entuzijasti ulagali vlastita sredstva, znanje i slobodno vrijeme, a pretplatnike nije bilo lako pronaći s obzirom na to da su poneke zajednice bile sasvim male, a pismenost nije bila raširena.²

² Vranješ-Šoljan (2021: 381) navodi podatak da je 1900. godine postotak nepismenih ljudi starijih od 10 godina u Dalmaciji iznosio 73,36 %.

Prva hrvatska udruga u Čileu bilo je Vatrogasno društvo „Dalmacija“ osnovano u Iquiqueu 1874. godine. Slijedila su društva s pretežno hrvatskim članstvom u Pisagui (Slavensko društvo, osnovano 1892.) i u Antofagasti (Slavensko vatrogasno društvo i Slavjansko pripomoćno društvo). Do 1900. godine u Čileu je osnovano desetak hrvatskih udruga (Hrvatska društva u Čileu, 2020). I Hrvati u dalekom Punta Arenasu imali su potrebu formalno se okupiti pa je i prije osnivanja hrvatskih društava 12 Hrvata bilo 1893. godine među osnivačima Portugalskog dobrotvornog društva (Antić, 1991: 259). Austrijsko društvo uzajamne pomoći osnovano je 1896. godine u Punta Arenasu (Martinić, 1997: 39). Korištenje pridjeva *austrijsko* ukazuje na to da su hrvatski useljenici tada osjećali pripadnost austrijskoj kruni i nisu smatrali bitnim isticati svoje hrvatsko podrijetlo. Među prvih 200 upisanih članova bio je 191 Hrvat. U prvom broju *Malih novina* (Male novine, 1905, br. 1) navode se imena članova uprave iz 1905. godine i sva su prezimena hrvatska (Spanić, Hrdalo, Murat...).

Dana 23. travnja 1899. godine osnovana je, a 1. lipnja otvorena, Hrvatska čitaonica (Martinić, 1997: 39; Antić, 1991: 261) koja je imala 40 članova i radila godinu dana. Nova Hrvatska čitaonica bit će otvorena 1910. godine (Gašić, 1913: 2), ali kao nova organizacija nepovezana s prethodnom.

Neslaganja unutar „austrijskog“ društva u vezi određenja nacionalnog identiteta rezultirala su odlaskom dijela članova koji su osnovali Hrvatsko dobrotvorno društvo 16. prosinca 1900. (Male novine, 1905, br. 8: 1). Pri osnivanju je bilo 30 članova, do kraja godine 80, a 1905. godine oko 260 (Male novine, 1905, br. 8: 3). Godine 1902. osnovano je Austrijsko dobrovoljno vatrogasno društvo koje je nekoliko mjeseci nakon osnivanja promijenilo naziv u Slavjansko dobrovoljno vatrogasno društvo, a ubrzo u Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo „Dalmacija“ (Martinić, 1997: 40). Pišući o tom društvu, Gašić spominje 6. siječnja 1902. godine kao datum osnivanja, a 1913. godine društvo je imalo 32 redovna i 39 pomoćnih članova (Gašić, 1913).

Hrvatsko tamburaško društvo „Tomislav“ osnovano je 22. svibnja 1904. godine (Gašić, 1913: 2), a jedan od osnivača bio je Petar (Pedro) Gašić, kasnije izdavač, vlasnik i urednik *Malih novina*. Iste je godine osnovano Hrvatsko omladinsko dramsko društvo.³ U Tablici 1. popis je hrvatskih društava koja su osnovana u Punta Arenasu do 1912. godine.

³ Domovina (1908, br. 11) spominje izvedbu predstave *Ivo Senjanin* autora Milana Begovića u ustanovi *Teatro Municipal*, u rujnu 1908. godine, kao prvu izvedbu jedne drame na hrvatskom jeziku u čileanskoj ustanovi.

Tablica 1. Hrvatska društva u Punta Arenasu do 1912. godine

Naziv	Vrijeme osnivanja
Austrijsko društvo uzajamne pomoći – <i>Sociedad austriaca de socorro mutuo</i>	rujan, 1896.
Hrvatska čitaonica	23. 4. 1899.
Hrvatsko dobrotvorno društvo	16. 12. 1900.
Austrijsko dobrovoljno vatrogasno društvo – Slavjansko dobrovoljno vatrogasno društvo – Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo	6. 1. 1902.
Hrvatsko tamburaško društvo „Tomislav“	22. 5. 1904.
Hrvatsko omladinsko dramsko društvo	1904.
Hrvatska čitaonica	1910. (ili 1911.)

HRVATSKE NOVINE U PUNTA ARENASU DO 1912. GODINE

Cilj, uzorak i metodologija istraživanja

Iako se u nekim izvorima kao prve hrvatske novine u Čileu navode novine *El Yugoslavo en Chile* i godina 1890.,⁴ najvjerojatnije su ipak prve hrvatske novine u Čileu bile novine *Sloboda* koje je 1902. godine u Antofagasti pokrenuo Ivan Krstulović. Izlazile su do 1906. godine uz slogan *Bog i Hrvati – Zora puca, bit će dana!* (Krstulović, 2020: 652) te se zalagala za jedinstvo, slobodu i neovisnost hrvatskoga naroda (Zlatar Montan, 2002: 33). Ista će ideja o potrebi buđenja nacionalne svijesti biti važna Petru Gašiću pri pokretanju *Malih novina*, drugih po redu hrvatskih novine u Čileu, a prvih u gradu Punta Arenas (i pokrajini Magallanes). No, prije toga su pokrenute prve lokalne novine u Punta Arenasu, *El Magallanes*, 1894. godine. Bile su to domaće novine na španjolskom jeziku, ali vlasnik tiskare, koja je imala isto ime kao i novine, bio je Hrvat Petar (Pedro) Hrdalo. U *El Magallanesu* su povremeno objavljeni tekstovi na hrvatskom jeziku pa ih neki autori smatraju hrvatskim novinama (Hranilović, 1978; Srndović, 2008). Na španjolskom jeziku izlazio je i *El almanaque eslavo* kojeg je 1904. godine objavljivao Krstulović u Antofagasti (Antić, 1991: 223; Krpan Smiljanec, 2015: 127). U Punta Delgadi, u južnoj pokrajini Magallanes, 1911. godine objavljivane su rukopisne novine *Iz pustoši* ili *U pustinji* ili *Kroz pustinju* (ili *En el desierto*). Urednik Vicko Litrica umnožavao ih je u 8 primjeraka, a objavljeno je 12 brojeva (Martinić, 1997: 45) koji nisu sačuvani. Najveća produkcija hrvat-

⁴ Dosad nisu pronađeni primjerci tih novina, a postoje novine istoga naslova koje su izlazile 1930-ih godina. Podatak o 1890. godini nije provjerljiv, preuziman je u brojnim izvorima (npr. Čizmić, 1982: 142), ali nije jasno otkud i kod koga se prvi put pojavio.

skih novina u Čileu bila je u gradu Punta Arenasu gdje su do početka 1912. godine objavljivane sljedeće novine⁵:

1. *Male novine*, 19. 3. 1905. – 28. 3. 1906., urednik Petar Gašić, naklada 300 primjeraka
2. *Domovina*, 12. 7. 1908. – 3. 12. 1910., urednik Petar Gašić, naklada 300 primjeraka
3. *Novo doba: ex Domovina*, 10. 12. 1910. – 28. 7. 1911., urednici Ivan Trutanić, Luka Bonačić-Dorić, naklada 300 primjeraka
4. *Dom*, 1. 7. 1911. – 27. 1. 1912., urednik Petar Gašić, naklada 200 primjeraka.

Prema tome, u razdoblju do početka 1912. godine objavljivano je u Čileu sedam novina čiji su pokretači bili Hrvati (šest na hrvatskom jeziku), pet od njih objavljivano je na krajnjem jugu, u pokrajini Magallanes, a od toga četiri u Punta Arenasu. Ta će četiri naslova biti analizirana. Novine iz Punta Arenasa međusobno su povezane. *Male novine* pokrenuo je Petar Gašić. On je pokrenuo i uređivao i *Domovinu* (u prvoj fazi izlaženja, do 1910. godine) i *Dom*. Neki autori (Holjevac, 1968: 214) *Domovinu* i *Male novine* smatraju istom publikacijom ili *Domovinu* smatraju prilogom *Malim novinama* (Buljubašić, 2011: 347), što nije točno. Urednik je bio isti, ali naslov je drugačiji, vremenski razmak između kraja izlaženja *Malih novina* i početka izlaženja *Domovine* veći je od dvije godine, a numeracija brojeva i godišta se ne nastavlja pa *Domovina* ima obilježja nove publikacije. Promjenom vlasnika *Domovina* krajem 1910. godine mijenja naslov u *Novo doba*, ali zadržava numeraciju, a podnaslov je *ex Domovina*.⁶ *Dom* (urednik i pokretač ponovo je Petar Gašić) počinje izlaziti pred kraj izlaženja *Novoga doba* i izlaziti će oko šest mjeseci.

Analiza će se provesti na brojevima koji su fizički dostupni u Nacionalnoj knjižnici Čilea. Izvori za analizu bit će sve stranice, a posebno bibliografski podaci koji se pojavljuju u glavi novina, impresumu, kolofonu i/ili u tekućem naslovu. Glava novina jest tekst stalnog karakterističnog oblika i dizajna na vrhu naslovne stranice (Glava novina, 2011). Impresum je skup podataka o publikaciji (mjesto, vrijeme, izdavač, tiskara, odgovorne osobe...) koji se otiskuje uvijek na istom mjestu u publikaciji – na dnu naslovne stranice, na drugoj stranici ili u kolofonu na dnu posljednje stranice (Impre-

⁵ Podaci o nakladi preuzeti iz: Jeka, 1910: 15; *Domovina*, 1913, br. 150; Bonačić-Dorić, 1946: 12; Krpan Smiljanec, 2015: 131.

⁶ Numeraciju će 1913. godine nastaviti „nova“ *Domovina* koja će pod tim naslovom izlaziti do 1916. kada mijenja naslov u *Jugoslovenska domovina* i izlazi do 1921. godine.

sum, 2025). Tekući naslov objavljuje se na svakoj stranici časopisa, najčešće u gornjoj margini i sadrži sve ili dio podataka o časopisu (Hebrang Grgić, 2016: 99). Margine su bjeline koje obrubljuju otisnutu plohu od ruba stranice (Velagić, 2020: 162).

Tablica 2. prikazuje ukupan broj objavljenih sveščića, broj sveščića koji su dostupni i uključeni u analizu, te broj analiziranih stranica. Svi se tiskani primjerci čuvaju u Nacionalnoj knjižnici Čilea. Digitalizirane su i javno dostupne *Male novine* i *Novo doba*. Analizirane publikacije objavljene su u ukupno najmanje 198 broja od kojih je danas dostupno 180 brojeva (91 %). Svi dostupni brojevi uključeni su u analizu i imaju ukupno 745 stranica.⁷

Tablica 2. Dostupnost brojeva hrvatskih novina objavljivanih u Punta Arenasu prije Prvog svjetskog rata

Naslov	Ukupno objavljeno brojeva	Dostupno brojeva	Broj dostupnih stranica za analizu
Male novine	38	25	102
Domovina (prva faza izlaženja)	115	113	462
Novo doba	34	33	132
Dom	11 (?)	8 i fragment broja 9	49
Ukupno	198	180	745

Male novine

Prvi broj *Malih novina* objavljen je u Punta Arenasu 19. ožujka 1905. godine. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio je Petar Gašić (Pedro Gasic). Gašić je rođen 1875. godine u Orašcu kraj Dubrovnika, završio je gimnaziju u Splitu i učiteljsku školu u Zadru. U Punta Arenas stigao je 1903. godine (Antić, 1991: 291) i bit će važan član hrvatske zajednice.⁸ U to su vrijeme tamošnji novinari prepoznali potrebu sve veće hrvatske zajednice za vijestima na hrvatskome jeziku. Stoga su u lokalnim novinama *El Magallanes*, povremeno objavljivali članke na hrvatskom (Antić, 1991: 270, 292). Imali

⁷ Ovo je prva analiza koja se temelji na uvidu u sve publikacije. Raniji istraživači nisu imali pristup svim ovdje analiziranim brojevima i neke su smatrali izgubljenima. Većini istraživača bili su nedostupni brojevi *Domovine* iz prve faze izlaženja, brojevi *Novoga Doba*, dio brojeva *Malih novina* i gotovo svi brojevi *Doma*.

⁸ Osnovao je i vodio Tamburaško društvo, bit će i ravnatelj Jugoslavenske škole, a kratko će vrijeme mijenjati i urednika Jugoslavenske domovine. Preminuo je 1918. godine.

su i ideju objavljivanja hrvatskog tjednika, ali nisu pronašli osobu koja bi takve novine uređivala. Gašić je odlučio sam se upustiti u taj pothvat pa je, kako piše u glavi uz naslov svih brojeva *Malih novina*, on vlasnik, izdavaatelj i odgovorni urednik. Niti u jednom broju ne postoji nikakav drugi izvor podataka o nakladniku, tiskari ili suradnicima. Nema impresuma niti kolofona. Sama glava novina nije se mijenjala, isti su podaci u svim brojevima (naslov, izdavač, mjesto, datum, cijena, broj i godište). U broju 18 samo je malo izmijenjeno grafičko oblikovanje naslova. Od prvoga broja postoji tekući naslov koji je centriran u gornjoj margini svake stranice i donosi samo naslov novina, bez podataka o broju, godištu i stranici.⁹ Niti jedan broj nije paginiran, očito urednik nije smatrao da je to potrebno s obzirom na činjenicu da je svaki broj bio otisnut samo na jednom listu papira koji je bio presavijen i sadržavao četiri stranice.¹⁰ Visina novina bila je 50 cm. Zadnji sačuvani broj objavljen je 28. siječnja 1906. godine kao broj 38 u drugom godištu.¹¹ U njemu nije objavljena najava ukidanja novina.

Male novine izlazile su jednom tjedno, nedjeljom. Prema datumima objavljivanja brojeva može se zaključiti o povremenim odstupanjima,¹² ali tijekom cijelog izlaženja zadržan je približno tjedni ritam objavljivanja. Iz broja 4 doznajemo nešto i o načinu prodaje. Čitatelji su se žalili uredništvu da nisu mogli nabaviti *Male novine*. Uredništvo objašnjava da je razlog tome što dječaci koji prodaju novine trče i natječu se tko će više novina prodati, ubrzo se umore i odustanu, „a ne obagju ni treci dio kolonije“ (*Male novine*, 1905, br. 4: 3).

Petar Gašić je prvi broj *Malih novina* poslao besplatno „svim nam poznatim osobama u južnoj Americi i drugovdje“ s molbom da razmotre mogućnost plaćanja pretplate (*Male novine*, 1905, br. 1: 1). Osim planiranih pretplata, troškovi su pokriveni reklamama. Prvi broj ima dvije od ukupno četiri stranice ispunjene reklamama. Ukupno je 50-ak reklama od čega nekoliko na španjolskom jeziku. Slično će biti u svim brojevima, druga i četvrta stranica

⁹ U isto vrijeme, na drugim lokacijama, hrvatske će novine biti bolje opremljene s preciznijim bibliografskim podacima. Primjerice, *Hrvatska zastava* koja izlazi u Chicagu od 1904. godine ima impresum s podacima o izdavaču, adresi, uredniku, s objašnjenjem svrhe novina na hrvatskom i na engleskom; a tekući naslov se sastoji od broja stranice, naslova novina, mjesta izdavanja i datuma izdavanja (*Hrvatska zastava*, 1904, br. 1).

¹⁰ Osim broja 27 koji ima plaćeni dodatak na dvjema stranicama (*Male novine*, 1905, br. 27).

¹¹ Antić (1991: 270) navodi datum 8. siječnja kao datum objave zadnjeg broja, ali zadnji danas dostupan broj je od 28. siječnja.

¹² Npr. broj 18 objavljen je 3. kolovoza, a broj 19 već 6. kolovoza 1905. dok je između objavljivanja brojeva 27 (12. listopada) i 28 (22. listopada) prošlo 10 dana (*Male novine*, 1905, br. 18; *Male novine*, 1905, br. 19; *Male novine*, 1905, br. 27; *Male novine*, 1905, br. 28).

su rezervirane za reklame, a ponekad se reklame pojavljuju i na trećoj¹³, rjeđe i na prvoj¹⁴ stranici. Sadržaj reklama može poslužiti za buduće analize, a najčešće se odnose na prodavaonice, krojačnice, brijačnice, kafiće i hotele. Većina oglašivača su Hrvati, ali oglašavaju se i drugi koji su prepoznali važnost hrvatske zajednice kao potrošača.

Svi tekstovi su na hrvatskom jeziku, osim dva teksta u broju 5 koji su imali namjeru široj zajednici objasniti položaj Hrvata u Punta Arenasu i njihovu ulogu u čileanskom društvu.¹⁵

Urednik se u prvom broju žali da nema svoju tiskaru pa u novinama nema dijakritičkih znakova. Već u petom broju urednik obavještava čitatelje da se planira „precu na tiskaru, koja je narucila sva hrvatska slova“ (Male novine, 1905, br. 5: 3), ali „hrvatskih slova“ neće biti do kraja izlaženja *Malih novina* (osim u ponekim reklamama). Jedan od prigovora čitatelja je i da su slova presitna (Male novine, 1905, br. 7: 1) – vjerojatno je urednik želio što više teksta otisnuti na četiri stranice kako ne bi morao povećavati broj stranica, a time i troškove. U više brojeva objavljena je reklama za tiskaru Universal, a u broju od 3. kolovoza je kratak članak iz kojeg se doznaje da se *Male novine* od tog broja tiskaju u toj tiskari (Male novine, 1905, br. 18: 3). Sasvim na dnu prve stranice (samo) toga broja stoji sitnim slovima ispisan tekst: Tiskara Universal.

Članci su uglavnom nepotpisani, neki su potpisani pseudonimom ili imenom bez prezimena (npr. Virgilio¹⁶, Silvije¹⁷), imenom i inicijalom prezimena (npr. Ivo K.¹⁸) ili naslovom novina iz kojih je tekst preuzet (npr. Obzor¹⁹ ili Pučki list²⁰). Punim imenom (ili inicijalom imena) i prezimenom su potpisana samo pisma čitatelja, poneke reklame (npr. Gjuro Zmirak²¹) i književna djela (npr. L. Nikolajević Tolstoj²², A. Šenoa²³). Stoga je pretpostavka da je autor većine tekstova bio sam urednik, iako je njegovo ime vrlo rijetko

¹³ Npr. Male novine, 1905, br. 27: 3.

¹⁴ Npr. Male novine, 1906, br. 38: 1.

¹⁵ Naslovi tekstova su: Colonia Croata en Punta Arenas i Los exploradores Croatas Seljan (Male novine, 1905, br. 5: 1).

¹⁶ Male novine, 1905, br. 5: 1.

¹⁷ Male novine, 1905, br. 12.

¹⁸ Male novine, 1905, br. 10: 1.

¹⁹ Male novine, 1905, br. 3: 1.

²⁰ Male novine, 1905, br. 20: 1.

²¹ Male novine, 1905, br. 18: 4.

²² Male novine, 1905, br. 21: 1.

²³ Male novine, 1905, br. 8: 1.

navođeno uz članke.²⁴ Urednik je zacijelo i autor teksta na početku broja 7 u kojem odgovara novinama *Sloboda* koje su objavile negativan članak o *Malim novinama*. Urednik objašnjava koje je ciljano čitateljstvo – namijenjene su isključivo „za koloniju u Magallanskom teritoriju“ i samo su područni list (Male novine, 1905, br. 7: 1).

Iako ovdje nećemo ulaziti u sadržaj novina, bitno je spomenuti jedan segment koji je bio i glavni motiv pokretanja novina. Riječ je o pitanju nacionalnog identiteta Hrvata u vrijeme kada Hrvatska nije samostalna država već je u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Dio iseljenika smatrao je da moraju biti vjerni austrijskoj kruni pa su se identificirali kao Austrijanci („Austrijaki“) iako su etnički bili Hrvati. To su bili češće pripadnici starije generacije, dok su se mlađi priklanjali Gašićevom stavu. On je bio svjestan važnosti nepristranog izvještavanja pa je i to istaknuo u opisu programa novina u prvome broju (Male novine, 1905, br. 1: 1). Nastojao je ublažiti nesuglasice, nije želio poticati rivalstvo između dviju udruga s hrvatskim članstvom (austrijskog i hrvatskog društva), već je nastojao pridobiti sve članove hrvatske zajednice. „Austrijake“ je pokušao pridobiti obećanjem da će novine biti apolitične (Antić, 1991: 292). Odabrao je neutralan naslov novina želeći nenametljivo promovirati upotrebu hrvatskoga imena (Bonačić-Dorić, 1946: 119). U broju 2 izvještava na koji način su čileanske novine komentirale izlazak prvoga broja *Malih novina*. Neke su spominjale hrvatski jezik, a neke slavenški: „Evo svak nas krsti na svoju!... Ovakova je pomutnja plod toga, sto se mi med stranicma malo kad izrazujemo uprav, sto smo, vec se volimo obicno krstiti ili imenom drzave, ciji smo podanici, ili opcenitim imenom Slaveni“ (Male novine, 1905, br. 2: 1).

Isti problem neidentificiranja Hrvata kao Hrvata postoji i drugdje u svijetu. Tako novozelandske novine *Napredak* pozivaju: „Braćo Hrvati... odbacimo ono gnjusno ime Austrianac, već prikažimo Englezim u svakom slučaju kad snjima govorimo dasmo mi slobodni i nezavisni Hrvatski narod...“ (Napredak, 1907, br. 2: 1). U *Pučkom listu* dopisnik iz Zapadne Australije piše: „Mnogi naši iseljenici, kad dogju u Australiju... kažu, da su „Austrijaki“, a nijedan od njih nije ni vidio niti li gornje niti li donje Austrije“ (Pučki list, 1914, br. 8: 51).

Još jedan problem s kojim su se susretali Hrvati i u drugim državama u koje su iselili, jesu lažne vijesti. Često bi uredništvima raznih novina u Hrvatskoj

²⁴ Npr. u br. 19 ispod teksta u rubrici Podlistak piše: Složio P. Gašić (Male novine, 1905, br. 19: 1).

dolazila pisma u kojima bi se opisivalo blagostanje. Istina je bila suprotna, ali pošiljatelji tih pisama željeli su zavarati svoje sunarodnjake, možda i u želji da povećaju hrvatsku zajednicu u zemlji u kojoj su boravili. Da je tako bilo i u Punta Arenasu svjedoči uvodni tekst broja 31 *Malih novina* kojim se nastoji demantirati tekst objavljen u splitskoj *Slobodi* o tome kako se u Punta Arenasu može dobro zaraditi – dopisnik *Slobode* nije pružio objektivan prikaz jer „nije opisao vrijednost hrane... kako je visok kućni najam, koliko se placa za jednu i zapustenu sobicu, kako je prekomjere skupa odjeca... sto covjeka ce ka ako oboli...” (Male novine, 1905, br. 31: 1).

Posebno je svečano uređen broj od 7. svibnja povodom svečanog postavljanja nove hrvatske zastave u Hrvatskome dobrotvornom društvu. Cijela stranica uokvirena je hrvatskom trobojnicom, a tekst ispod naslova je otisnut plavom bojom (Male novine, 1905, br. 8: 1). U idućem je broju kratak izvještaj o toj svečanosti u kojem se posebno ističe važna uloga koju Hrvati imaju u čileanskom društvu, nabrajaju se brojni uglednici koji su prisustvovali kao dokaz da je „nasa... kolonija stekla ugled med svim slojevima Chilenskog gragjanstva”. Pri tome je urednik zahvalan i Čileu koje „nas je primilo i zakrililo, kao svoje sinke” (Male novine, 1905, br. 9: 1). Poštovanje prema novoj domovini iskazao je i svečano uređenim brojem od 24. rujna povodom čileanskog nacionalnog praznika – naslov novina je otisnut crvenom bojom, a tekst na prvoj stranici (na kojoj je otisnut i čileanski grb) plavom bojom (Male novine, 1905, br. 25: 1).

Male novine prestale su izlaziti početkom 1906. godine. Posljednji sačuvani broj je broj 38 od 28. siječnja 1906. godine, a to je, prema Bonačiću-Doriću (1946: 199) i posljednji objavljeni broj.²⁵ Godine 1986. će pod istim naslovom i u istome gradu biti pokrenute ponovo novine istoga naslova, no kontinuitet izlaženja je bio prekinut 80 godina, urednici i izdavač su se promijenili, a tekstovi su na španjolskom jeziku. Poveznica je samo naslov te činjenica da su glasilo hrvatske zajednice. Stoga današnje *Male novine* možemo smatrati novom publikacijom.²⁶

Male novine imale su izuzetno važan utjecaj na razvoj hrvatskoga novinstva, izdavaštva i općenito društvenog djelovanja u Punta Arenasu, ali i cijelom Čileu na početku 20. stoljeća. Dvije i pol godine nakon prestanka izlaženja *Malih novina* počele su izlaziti novine *Domovina* – pokrenuo ih je

²⁵ Zanimljivo je da Bonačić 1946. godine nije imao pristup brojevima *Malih novina* (...Male novine, cuyo ningún ejemplar se conserva...); (Bonačić-Dorić, 1946: 120).

²⁶ O strukturi, sadržaju i jeziku današnjih *Malih novina* v. Buljubašić (2011).

isti urednik, Petar Gašić, i njihovo uređivanje zasigurno temeljio na iskustvu koje je stekao s *Malim novinama*.

Domovina (1908. – 1910.)

Prvi broj *Domovine* objavljen je 12. srpnja 1908. godine. Numeracija započinje brojem 1. Uz naslov u glavi novina stoji podatak da izlazi svake nedjelje i da je odgovorni urednik Petar Gašić.²⁷ Naklada je bila 300 primjeraka, a Bonačić je smatra sljednikom *Malih novina*: „Pod istim uredništvom nastavile su izlaziti 12. srpnja 1908. godine, pod znakovitim naslovom *Domovina*, iz radionice Tiskare Universal” (Bonačić-Dorić, 1946: 120). U prvom broju se ne spominje naziv tiskare, već se u članku pod naslovom *Hrvatska slova* objašnjava da se novine tiskaju u tiskari Petra Hrdala i da će on, ako novina zaživi, nabaviti hrvatska slova „da list ne ostane dugo vremena kusav” (*Domovina*, 1908, br. 1). Od broja 6 će se na trećoj, a ponekad na četvrtoj stranici, sasvim na dnu, sitnim slovima objavljivati vrlo kratak kolofon s podatkom o tiskari (Tiskara „El Magallanes”). I Bonačić tvrdi da je *Domovina* tiskana u tiskari El Magallanes čiji je vlasnik bio Petar Hrdalo.²⁸ Objavljeno je ukupno 115 brojeva i svi imaju po četiri stranice, osim broja objavljenog povodom čileanskog nacionalnog praznika, 18. rujna 1910. godine, koji je objavljen na 14 stranica. Tekući naslov donosi samo naslov novina u sredini gornje margine. Nema paginacije i tijekom cijeloga izlaženja tiskara nije uspjela nabaviti hrvatska slova, a o pokušajima nabave se povremeno izvještavalo (npr. *Domovina*, 1908, br. 17: 2). Problem su bili i slagari. U veljači 1908. godine novine nemaju slagara koji zna hrvatski jezik (Bonačić-Dorić, 1946: 122), a broj od 11. studenoga 1909. godine kasnio je tjedan dana jer se slagar razbolio (*Domovina*, 1909, br. 69: 2).

U prvom broju je kratak tekst na španjolskom koji objašnjava razloge početka objavljivanja *Domovine* – namijenjena je brojnoj slavenskoj zajednici u Magallanesu, nema namjeru zauzimati nikakve političke stavove, već samo želi sunarodnjacima dati novosti o domovini. Slijedi i kratak tekst na hrvatskom jeziku u kojem se spominju *Male novine* koje „nisu bile nista savršena, a ipak nisu bile bez neke vrijednosti...”. Kao i u *Malim novinama*, Gašić se i u *Domovini* nije htio upuštati u komentiranje političkih struja

²⁷ Učestalost objavljivanja ostat će tjedna do kraja izlaženja, ali će se mijenjati dan u tjednu: od broja 58 (18. kolovoza 1909.) novine izlaze srijedom, od broja 80 (3. veljače 1910.) četvrtkom, a od broja 104 (7. kolovoza 1910.) subotom.

²⁸ Nije sasvim jasno je li tiskara promijenila ime ili je Hrdalo imao dvije tiskare.

među Hrvatima u Punta Arenasu. Iako se zalagao za jačanje hrvatske nacionalne svijesti i identiteta, htio je privući i one čitatelje koji su se izjašnjavali kao Austrijanci: „Domovina od svog izlaska do danas, sa braćom, koja misle, da je bolje nazivati se Austrijanac... postupala je uvijek, kako se ono veli, s rukavicama na ruci, znajući, da i među njima ima dobrih ljudi, koje bi bilo grehota napastovati...” (Domovina, 1910, br. 95: 2).

Često se poziva Hrvate na jedinstvo i na pretplatu. U prvom je broju gotovo identičan poziv na pretplatu kao u prvom broju *Malih novina* – broj se šalje na razne adrese i onaj tko ga ne vrati, smatra se da prihvaća pretplatu. Osim pretplatom, novine se financiraju objavljivanjem reklama. Već je u prvom broju objavljeno 70-ak reklama koje su raspoređene na svim stranicama. Od četiriju stranica, približno 2,5 u svakome broju zauzimaju reklame.

Tekstovi su uglavnom na hrvatskom jeziku. Tek pretkraj izlaženja pojavljuje se poneki tekst na španjolskom. Postoje rubrike koje se ponavljaju iz broja u broj (npr. *Iz domovine, Kronika, Razno...*). Rubrika *Kronika* donosi vijesti iz zajednice pa se na temelju nje može pratiti rad hrvatskih društava u Punta Arenasu, kao i ostale aktivnosti hrvatske zajednice.

Od prvoga broja često se spominju novine *Materinska riječ* koje su izlazile u Argentini. One su promicale iste vrijednosti za koje se zalagao Gašić – ujedinjenje Hrvata i nepriznavanje Austro-Ugarske vlasti. Stoga se iz brojnih tekstova u *Domovini* može pratiti i rad *Materinske riječi* koja će promijeniti naslov u *Progonjena materinska riječ* nakon što je austrijska cenzura zabranila unašanje tih novina u Austro-Ugarsku (Domovina, 1910, br. 114). Jasno je iz brojnih članaka i komentara samog urednika da je postojala struja koja je radila protiv *Domovine*. Očito je uredniku bilo dosta napada pa je novine odlučio prodati Ivanu Trutaniću smatrajući da je došlo vrijeme da novine preuzmu mlađi. Da je broj 115 od 3. prosinca 1910. godine bio posljednji koji je objavljen pod Gašićevim uredništvom dokazuje njegov članak *Na raskrišću*: „Vlasnik i odgovorni urednik Domovine odsele će biti gosp. Ivan Trutanić...” (Domovina, 1910, br. 115).

Ovaj prikaz novina *Domovina* temelji se na uvidu u sve brojeve od broja 1 do broja 115 (s izuzetkom brojeva 25 i 71 koji nedostaju). Jedina lokacija na kojoj se danas novine čuvaju je Nacionalna knjižnica Čilea. Brojni su autori pisali o ovoj prvoj fazi izlaženja *Domovine*, ali oni su često pisali na temelju sekundarnih izvora. Primjerice, Antić (1991: 270, 271), koji je temeljito istraživao povijest Hrvata u Čileu, objašnjava da nije imao uvid u novine *Domovina* iz prve faze izlaženja: „Od toga lista dostupan nam je samo faksimil prve stra-

nice, br. 42. od 25 travnja 1909. godine.” Stoga ne čudi pogrešna Antićeva tvrdnja da je zadnji broj objavljen 7. prosinca. Martinić (1997: 45; 1999: 67) *Domovinu* iz ovoga razdoblja spominje tek u jednoj rečenici na temelju čega je moguće zaključiti da niti on nije imao pristup novinama.²⁹ Niti Krpan Smiljanec (2015) nije imala uvid u sve brojeve. Ona navodi da je jedini sačuvani primjerak *Domovine* iz prve faze izlaženja broj 108, od 18. rujna 1910. godine, i da se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.³⁰ Ipak, danas je u Nacionalnoj knjižnici u Čileu sačuvano i dostupno 113 od 115 objavljenih brojeva. Od svih sekundarnih izvora samo je Bonačić 1946. godine imao pristup primjercima iz „nepotpune zbirka *Domovine* koja mi je bila posuđena, a koju su uvelike uništiti i oštetili glodavci” (Bonačić-Dorić, 1946: 127). Jasno je da su svi spomenuti istraživači temeljito istraživali i zasigurno nije slučajno da nitko od njih nije pronašao primjerke koji se danas čuvaju u čileanskoj nacionalnoj knjižnici. Moguće je da su primjerci koji su danas dostupni u knjižnicu dospjeli tek nedavno, ili dugo nisu bili obrađeni. Budući da je vrlo vjerojatno da nigdje drugdje ne postoje sačuvani primjerci, svakako bi bilo korisno digitalizirati ih kako bi se zaštitili te kako bi se osigurala njihova trajna pohrana i dostupnost.

Sljednik *Domovine* bit će *Novo doba: ex Domovina*, a numeracija će se nastaviti i nakon toga, u „novoj” *Domovini* koja počinje izlaziti 1913. godine.

Novo doba

Domovina je od prosinca 1910. godine promijenila naslov u *Novo doba*. Ono je bez pauze nastavilo izlaziti koristeći istu numeraciju – zadnji broj *Domovine* objavljen je 3. prosinca 1910. godine kao broj 115, a prvi broj *Novoga doba* 10. prosinca kao broj 116 trećega godišta (prvo godišta bilo je u godini 1908. kada je počela izlaziti *Domovina*). U Nacionalnoj knjižnici Čilea dostupna su 33 od ukupno objavljenih 34 broja. Jedini broj koji za ovu analizu nije bio dostupan, jest broj 118, a neki tekstovi iz tog broja se spominju kasnije pa je sadržaj djelomično moguće rekonstruirati (*Novo doba*, 1911, br. 120: 3). Osim numeracijom, kontinuitet je naglašen i podnaslovom *ex Domovina*.

²⁹ Prvo izdanje Martinićeve knjige objavljeno je 1978. godine, drugo 1985., a treće 1990. godine. Za ovaj prikaz korištena su dva nadopunjena i proširena izdanja (na hrvatskom iz 1997. godine i na španjolskom iz 1999. godine) pa je pretpostavka da on od početaka istraživanja (prije 1978. godine) nije imao pristup primjercima *Domovine* iz prvog razdoblja izlaženja.

³⁰ To je jedini broj koji je bio dostupan u Hrvatskoj, ali danas je i on izgubljen.

U prvom broju se u kratkom tekstu na španjolskom jeziku objašnjava promjena naslova i vlasnika. Na hrvatskom se detaljnije objašnjava ta promjena uz odavanje priznanja prethodnom uredniku Petru Gašiću. Objavljen je i dogovor između Trutanića i Gašića prema kojem Gašić neće objavljivati druge novine dok god bude Trutanić izdavao svoje, a Gašić će moći pisati u *Novome dobu* kad god poželi, „sa potpisom ili bez potpisa“ (Novo doba, 1910. br. 116: 1). Posljednji broj je objavljen 28. srpnja 1911. godine kao broj 149.

Glava novina je cijelo vrijeme izlaženja ista, s podatkom o naslovu (*Novo doba*) i podnaslovu (*ex Domovina*). Usto je otisnut podatak o cijeni jednog broja i godišnje pretplate, podatak o broju, mjestu, datumu i godištu. Svaki broj ima po četiri nepaginirane stranice s tekućim naslovom u sredini gornje margine koji donosi samo naslov novina. Niti u *Novom dobu* ne postoji impresum. O urednicima i o tiskari možemo doznati na temelju nekoliko tekstova. Vjerojatno je da su ti podaci bili opće poznati pa urednici nisu smatrali potrebnim posebno ih navoditi. Antić (1991: 270) nije mogao doći do primjeraka *Novog doba* pa na temelju drugih izvora tvrdi da je vlasnik i urednik bio Ivan Trutanić. To je točno – u broju od 4. ožujka se izvještava kako novine od toga broja mijenjaju vlasnika i urednika – do sada je to bio Ivan Trutanić, a sada su to Luka Bonačić-Dorić³¹ i Julije Tartaglia (Novo doba, 1911, br. 128: 2). O Gašićevoj predaji *Domovine* novom uredniku Trutaniću koji ju ubrzo predaje Bonačiću objašnjava se i u novinama *Dom* (Dom, 1911, br. 3). Luka Bonačić-Dorić je i prije nego što je preuzeo ulogu urednika bio važan Trutanićev suradnik pa su u više brojeva na početku prve stranice objavljavani njegovi tekstovi. Bili su to svojevrsni uvodnici iako nisu tako označeni niti su posebno grafički izdvajani. Prvi tekst u svakom broju uvijek je bio povezan s Hrvatima u Punta Arenasu ili drugdje u svijetu. U 10 takvih uvodnika potpisan je Luka Bonačić, a u nekima, uz koje nema podatka o autoru, moguće je prepoznati Bonačićev „rukopis“.³² *Novo doba* izlazilo je pretežno na hrvatskom jeziku, a pet je Bonačićevih tekstova objavljeno na španjolskom (Novo doba, 1911, br. 133, 137, 139, 143 i 149).³³ I ti

³¹ Bonačić se u to vrijeme potpisivao kao Bonacić (u svim brojevima *Novoga doba*). Kasnije će koristiti oblik Bonačić i taj će oblik postati uobičajen pa ga ovdje koristimo.

³² Primjerice u broju 134 u čijem je uvodniku riječ o pokušaju ujedinjavanja Hrvata cijele Južne Amerike i pokretanja zajedničkog časopisa Zajednica. Bonačić je bio zagovornik takve ideje pa je najvjerojatnije on autor toga teksta (Novo doba, 1911, br. 134).

³³ Osim Bonačićevih tekstova, još je jedan tekst na španjolskom jeziku. Riječ je o nadgrobnom govoru Agustinu Denegri, idejnom začetniku Hrvatskog dobrotvornog društva (Novo doba, 1911, br. 135: 1–2).

tekstovi su tematski povezani s položajem Hrvata i njihovom ulogom u čileanskom društvu, a napisani su s namjerom obavještanja šire zajednice o položaju Hrvata, o njihovim potrebama i o njihovoj važnoj društvenoj ulozi. Da je to dopiranje do šire zajednice bilo ponekad uspješno dokazuje obavijest iz broja 140 prema kojoj je čileanski dnevnik *El Chileno* iz Santiaga prenio u broju 9092 članak *Pro tierras* objavljen u broju 133 *Novoga doba* (Novo doba, 1911, br. 140: 3). Bonačić je često potpisivao svoje tekstove, ali većina ostalih tekstova nije potpisana ili je potpisana pseudonimom (npr. Patrio Dalmatinac³⁴) ili inicijalima (npr. I. T.³⁵ ili M. Š.³⁶).

Od prvog sačuvanog broja u svakome je objavljen oglas za Tiskaru El Magallanes s tekstem: „Tiskara El Magallanes javlja svima našima, da buduć sada ima hrvatska slova može izvršiti svaku tiskarsku radnju, bilo trgovačku, bilo partikularnu, na hrvatskom jeziku.” U novinama u početku nije navođen podatak da se one tiskaju upravo u toj tiskari, ali moguće je da je i taj podatak bio općepoznat pa uredništvo nije smatralo važnim tu činjenicu posebno isticati. U broju 122 kratka je vijest da je vlasnik tiskare El Magallanes, Petar Hrdalo, svečano predstavio nove tiskarske strojeve (Novo doba, 1911, br. 122: 2). On je od 1900. godine vlasnik te tiskare koja je tiskala najstarije dnevne novine u regiji – *El Magallanes*, pokrenute 1894. godine (Martinić, 1997: 47). Tek u posljednja dva broja *Novoga doba* (148 i 149), na dnu zadnje stranice, stoji kolofon ispisan sitnim slovima: Punta Arenas, Tip. De „El Magallanes”. Na temelju svega navedenoga može se zaključiti da su novine od početka tiskane u toj tiskari.

Novo doba prodavala su djeca obilazeći kuće te zastupnici čija su imena bila poznata zajednici.³⁷ Bilo je moguće i pretplatiti se, a poneki su se brojevi slali i bez da su primatelji iskazali interes, u nadi da će se odlučiti platiti pretplatu (Novo doba, 1911, br. 129: 3). Tekst iz broja 122 prikazuje koliko je sve u vezi novina bilo poznato u zajednici pa vjerojatno zbog toga uredništvo nije smatralo potrebnim objavljivati podatke o uredništvu, tiskari, adresi i sl. (Novo doba, 1911, br. 122: 3):

„Mnogi naši kad nas sretnu putem počmu nam govoriti da nijesu vidili novinu a da bi je rado kupili, nu da djeca nigda ne prolaze mimo njih. ...

³⁴ Novo doba, 1911, br. 147: 1.

³⁵ Novo doba, 1911, br. 123: 1.

³⁶ Novo doba, 1911, br. 131: 2.

³⁷ Bio je to uobičajen način prodaje novina u to vrijeme. Novine su imale zastupnike u raznim gradovima i njihova su se imena ponekad objavljivala u samim novinama kako bi potencijalni čitatelji i pretplatnici znali kome se trebaju obratiti.

svaki od njih,... može kupit kod gosp. Jordana, Livačića ili Vijolića. Ako im pak nije ni tako naručno, kad nas sretnu putem... nek nam reknu da ih pribrojimo... Tko nas pak ne vidi na ulici, nek dodje na tiskaru, ondje će nas uvijek naći.”

Iz ovog teksta može se zaključiti i o uskoj povezanosti tiskare s izdavačem i distributerom.

Prema tekstu iz *Domovine* objavljenom 18. rujna 1913. godine (*Domovina*, 1913, br. 177: 3) *Novo doba* je izlazilo pod tim naslovom do 17. srpnja 1911. godine. Međutim, zadnji sačuvani broj je od 28. srpnja 1911. godine numeriran kao broj 149.³⁸ Analizom tekstova iz posljednjih nekoliko brojeva *Novoga doba* moguće je zaključiti da su novine prestale izlaziti zbog nezadovoljstva i neslaganja određenih krugova u hrvatskoj zajednici u Punta Arenasu, ali i šire. Nesuglasice su bile povezane uz političke stavove. Naime, Bonačić je podržao ideju da se u Argentini pokrenu novine *Zajednica* za koje je smatrao da će ujediniti Hrvate u Južnoj Americi. U Rosariju, u Argentini, izlazile su novine *Materinska riječ* od 1908. do 1911. godine i tamošnja ih je zajednica odlučila ukinuti, a umjesto njih početi objavljivati *Zajednicu*. Međutim, kada je objavljen prvi broj *Zajednice*, bilo je jasno da ona ne zastupa iste ideje koje je zastupala *Materinska riječ*. *Zajednica* je zagovarala opstojnost Hrvatske unutar Austro-Ugarske Monarhije što nije bila opcija koju je promovirao Bonačić u *Novome dobu*. Usto se i u Punta Arenasu pojavila ideja pokretanja novina koje bi bile zamjena za *Materinsku riječ* „sada kada je prestala izlaziti *Materinska Riječ*, koja nas je tako dobro zastupala i kada smo se osvjedočili o općem nepovjerenju u *Zajednicu*” (*Novo doba*, 1911, br. 148). Na sastanku u Hrvatskom dobrotvornom društvu 17. srpnja 1911. godine većina od 80-ak prisutnih izglasala je podršku pokretanju novih novina i osnivanju dioničkog društva koje bi poslužilo za njihovo financiranje. Posljednji objavljeni broj *Novoga doba* donosi vijest da se od te ideje odustalo.

U posljednjem je broju objavljeno i pismo Ive Trutanića, bivšeg urednika i Bonačićevog suradnika, u kojem se zahvaljuje na trudu Bonačiću kao uredniku. Iz toga se pisma može zaključiti da Bonačić nije bio zadovoljan kako je čitateljstvo prihvaćalo ideje za koje se zalagao: „Vi ste kroz novinu izložili i obranili plemenitih ideja; nisu uspjele, jer im nismo dozreli...” (*Novo doba*, 1911, br. 149). Bonačićevo nezadovoljstvo može se iščitati i iz njegovog teksta na španjolskom jeziku u istom broju *Novoga doba*: „... cuando

³⁸ Novine će nastaviti izlaziti pod starim imenom *Domovina* u ožujku 1913. godine i nastaviti će numeraciju brojem 150.

se trabaja por la idea todo marcha sin mayores dificultades, pero desde el momento que se trabaja por el hombre i por las intrigas personales, éxito no hay, sino corrupción i desorden...”.³⁹ U posljednjem je broju objavljena i obavijest da tim brojem *Novo doba* prestaje izlaziti. Urednik odlazi na put, a nije se javio nitko tko bi preuzeo uređivanje. Ne isključuje se mogućnost ponovnog pokretanja novina „kad se naš urednik povrati” (*Novo doba*, 1911, br. 149: 2). I Trutanić u ranije spomenutom pismu spominje Bonačićev odlazak na put. U prvom broju „nove” *Domovine* kao razlog prestanka izlaženja navodi se bolest urednika (*Domovina*, 1913, br. 150: 1). Vjerojatno glavni razlog prestanka izlaženja ipak nije bio ni odlazak na put niti bolest, već kompleksna situacija vezana uz neslaganje o budućnosti i usmjerenju hrvatskih novina u Punta Arenasu.

Dom

Novine *Dom* pokrenuo je 1. srpnja 1911. godine Petar Gašić, ali ih nije smatrao sljednikom *Malih novina* niti *Domovine*. Naslov i tekst su na hrvatskom jeziku, a uz naslov stoji podatak da su novine glasilo hrvatske pučke napredne omladine u Magallanesu.⁴⁰ Također doznajemo da izlazi 1. i 15. dana u mjesecu. Uvidom u primjerke jasno je da je bilo poteškoća u održavanju takvog ritma izlaženja (razmak između 4. i 5. te 5. i 6. broja je oko mjesec dana). Novine su imale vlastitu numeraciju, prva četiri broja objavljena su na četirima stranicama, a ostali sačuvani brojevi su na 8 stranica (13 stupaca teksta i 11 stupaca za oglase). Od broja 5 se u tekućem naslovu u gornjoj margini dodaje, uz naslov novina, i broj stranice (kratica S. i broj). *Dom* nema hrvatska slova jer „tiskara jedva udovoljava zahtjevima davnih mušterija” (*Dom*, 1911, br. 5).⁴¹ Prvi broj objavljen je istovremeno sa 145. brojem *Novoga doba* (čiji zadnji broj će biti 149). Zbog nedostupnosti svih primjeraka Antić (1987: 35; 1991: 271) je svoj prikaz morao temeljiti i na sekundarnim izvorima⁴² pa stoga donosi i pogrešne podatke o *Domu* pišući o njemu kao o novinama koje su imale „velike pretenzije” jer su imale veliku osnivačku skupštinu na kojoj su sudjelovali brojni članovi hrvatske

³⁹ „Kada se radi za ideju, sve ide bez većih poteškoća, ali od trenutka kada se počne raditi za čovjeka i za osobne spletkе, nema uspjehа, samo korupcija i nered...” (prijevod autora)

⁴⁰ Koliko je poznato, to nije naziv nikakve formalne organizacije.

⁴¹ Misli se na *Novo doba*.

⁴² Bilježi da je u NSK-u dostupno samo nekoliko primjeraka, a uvidom u popis izvora koje je koristio, izgleda da su to bili brojevi 3 i 10 (Antić, 1991: 293). Ti brojevi danas nisu dostupni u NSK-u.

zajednice. To nije točno jer je ta skupština održana u srpnju 1911. godine, nakon što su već izašla dva broja *Doma* (Dom, 1911, br. 3: 2), i ta se skupština odnosila na pokretanje drugih novina koje na kraju nisu pokrenute (kako je ranije opisano u prikazu *Novoga doba*, Novo doba, 1911, br. 149).⁴³ *Dom* je list koji je, kako piše u uvodniku prvoga broja, „uistinu malen“ i pokrenut je „računajući samo svojim džepom“ (Dom, 1919, br. 1: 1). Nadalje, Antić tvrdi da su novine u kratko vrijeme promijenile tri vlasnika – Gašića, Trutanića pa Bonačića. To ipak nije točno – vlasnik i urednik cijelo vrijeme je bio Gašić, a tri spomenuta vlasnika nije promijenio *Dom* nego *Novo doba*.

Tekstovi u *Domu* su na hrvatskome jeziku. Izuzetak je broj objavljen 18. rujna povodom čileanskog nacionalnog praznika u kojem je uvodni tekst na španjolskom jeziku (Dom, 1919, br. 5). *Dom* vrlo često donosi tekstove u kojima urednik objašnjava svoje stavove, svoj rad u hrvatskoj zajednici, a često piše negativno o *Novome dobu* i o *Zajednici*. U broju od 1. kolovoza 1911. godine objašnjava kako je *Domovinu* predao Trutaniću jer ga je „dosta gorkih stajala“, ali Trutaniću je „nakon malo brojeva... dosadilo izdavati list“ pa ga je prodao Bonačiću. U tom trenutku zaboravljen je Gašićev uvjet predaje novina prema kojem je imao pravo u njima objavljivati tekstove kad god poželi. Osim toga, Gašić optužuje *Novo doba* da donosi pogrešne vijesti o lošem stanju Tamburaškog društva koje je Gašić osnovao i koje vodi, uz komentar da se Trutanić „razumije u glazbu kako i tovar u kantar“. U broju *Novoga doba* (koji je objavljen 7. srpnja, tjedan dana nakon objavljivanja prvoga broja *Doma*) u uvodniku je nepotpisani tekst koji je bio razumljiv suvremenincima, ali je danas nejasan onome tko ne poznaje situaciju. U tekstu se ne spominje *Dom* i Gašić, već se govori o „novoj pojavi“ koja je zlo o kojoj su „bili odlučili ni riječi reći“, ali ipak im je dužnost prema čitateljima „da su na čistu o našim namjerama“ (Novo doba, 1911, br. 146). *Novo doba* će uskoro prestati izlaziti i o tome će biti objavljena vijest u *Domu* (Dom, 1911, br. 3). Današnjem su čitatelju teško razumljivi i poneki Gašićevi tekstovi usmjereni protiv *Novoga doba* i *Zajednice* – autor je podrazumijevao da čitatelj dobro pozna cijelu situaciju, odnose u zajednici, povijest novina, a i referirao se na neke osobe koje su tada očito bile svima dobro poznate ne imenujući ih (npr. tekst u broju od 15. kolovoza 1911., Dom, 1911, br. 4). Iz broja u broj nižu se tekstovi usmjereni protiv *Zajednice*, a u korist ukinute

⁴³ Iz opisa u tom broju *Novoga doba* jasan je Gašićev stav prema novinama koje su se namje-ravale pokrenuti: „Gospodin Petar Gašić... kroz cijelo vrijeme skupštine je upadao i vrije-djao, rušio, razmećao, i stavljaio razdor, i izrekao toliko besmislenih riječih, kojih se jedan ne može ni sjećati, jer gluposti su one koje najmanje mogu ostati u pameti...“.

Materinske riječi. *Zajednica* su novine koje su razočarale Gašića, Bonačića i mnoge druge koji su bili protivnici identificiranja Hrvata kao Austrijanaca. Međutim, Bonačić će, prema tekstu u *Domu* od 17. listopada 1911. godine, promijeniti stav prema *Zajednici*, dok se Gašić u vezi *Zajednice* pita „za čije babe dušu se naziva glasilom ostalih Slavena” ako se objavljuje na hrvatskom jeziku i ako ostali Slaveni imaju svoja glasila (Dom, 1911, br. 6).

Dom je izlazio do 27. siječnja 1912. godine (ukupno sedam mjeseci) dvotjedno, u 200 primjeraka (Domovina, 1913, br. 150: 1). Mataić Pavičić (1991) tvrdi kako je objavljeno 8 brojeva *Doma*, ali za ovu analizu pronađena je i slika prve stranice broja 9 objavljenog 1. prosinca 1911. godine (Dom, 1911, br. 9). Antić u jednoj bilješci navodi da je kao izvor koristio broj od 16. prosinca 1911. godine (broj 10, najvjerojatnije je bio dostupan u NSK-u), ali taj broj danas nije dostupan. Ako je zadnji broj objavljen 27. siječnja 1912. godine, za pretpostaviti je da je, uz dvotjednu dinamiku objavljivanja, objavljeno najmanje 11, a ne više od 13 brojeva.

Budući da je Nacionalna knjižnica Čilea jedino mjesto na kojem se čuvaju tiskani primjerci *Doma*, i s obzirom na brojnu literaturu u kojoj se navode netočne ili nepotpune informacije, svakako bi bilo korisno digitalizirati primjerke.

ZAKLJUČAK

Fenomen hrvatskih novina u Punta Arenasu dosad je istraživani s raznih aspekata, ali nikada dosad nisu prikupljeni svi primarni izvori. Ova analiza prva je koja se temelji na uvidu u najveći broj sačuvanih fizičkih primjeraka novina (91 % objavljenih brojeva) pa donosi nove spoznaje u vezi kontinuiteta i učestalosti izlaženja, uredništava, tehničkih karakteristika, ali i društvenog konteksta koji je utjecao na objavljivanje pojedinih naslova i brojeva. U pokretanju svih opisanih novina važnu ulogu je imao Petar Gašić – on je pokrenuo i uređivao *Male novine*, *Domovinu* i *Dom*. *Novo doba* je imalo druge urednike, ali se smatralo sljednikom *Domovine*, što dokazuje kontinuiranom numeracijom i podnaslovom *ex Domovina*. Poveznica je i tiskara koja je najvjerojatnije bila ista i u vlasništvu Hrvata. Tek početkom izlaženja *Novoga doba* tiskara uspijeva nabaviti „hrvatska slova” i to su jedine od analiziranih novina koje koriste dijakritičke znakove. Grafičko oblikovanje svih analiziranih naslova vrlo je slično, kao i navođenje podataka o publikacijama. U glavi novina se, uz naslov, navode podaci o broju, godištu, datumu i mjestu objavljivanja, cijeni, a ponekad i o uredniku (*Male novine*

i *Domovina*). Osim tih podataka, u publikacijama ne postoji impresum, a u ponekim brojevima se u sitnim slovima ispisanom kratkom kolofonu na dnu predzadnje ili zadnje stranice navodi podatak o tiskari. Povremeni tekstovi spominju podatke koji su važni za analizu nakladničkih koncepata (npr. promjene urednika, vlasnika, izdavača, problemi s tiskarom, pretplatama, način prodaje, naklada i sl.).

Tekući naslov uvijek se navodi u gornjoj margini, gdje je u sredini naslov novina, a paginacija ne postoji, osim u nekoliko brojeva *Doma*. Sve analizirane novine objavljuju oglase i to im je, uz često neredovite pretplate, glavni izvor financiranja. Prema sekundarnim izvorima, naklada *Domovine* i *Novoga doba* je 300 primjeraka, a *Doma* 200. Objavljeno je ukupno najmanje 198 brojeva (od kojih je 180 brojeva s 745 stranica bilo dostupno za analizu). Učestalost izlaženja bila je tjedna, a za *Dom* dvotjedna. Ritam izlaženje uglavnom se održavao, uz rijetke izuzetke kada su brojevi iz raznih razloga kasnili. Tekstovi su rijetko bili potpisani pravim punim imenom autora, a ponekad je iz stila pisanja jasno da se pretpostavlja da čitatelji znaju identitet autora (npr. kada se čitateljima obraća u prvom licu jednine ili množine). Koliko god su urednici, a posebno Petar Gašić, nastojali biti neutralni, politički stavovi pojedinaca i zajednice znatno su utjecali na objavljivanje novina. Na temelju tekstova moguća su daljnja istraživanja povijesti hrvatske zajednice u Punta Arenasu i općenito Čileu i cijeloj Južnoj Americi. Također je moguće proučavati informacijske interese i potrebe Hrvata u Čileu, jezik, položaj Hrvata u čileanskom društvu, kulturu, povijest gospodarstva, društvene običaje, povijest pojedinaca i obitelji...

Istraživanja koja su provedena kako bi se pronašle informacije o hrvatskim novinama u Punta Arenasu, pokazala su koliko je važna uloga knjižnica u trajnom očuvanju tiskane baštine. Posebno je važna digitalizacija i pohrana u otvorenome pristupu kako bi zainteresirani korisnici na udaljenim lokacijama mogli koristiti publikacije. Zanimljivo je da su istraživači koji su temeljito poznavali situaciju i konzultirali nebrojene izvore (npr. Antić), ili čak sami bili sudionici važnih događaja i urednici publikacija (npr. Bonačić-Dorić), neke publikacije koje su nam danas dostupne smatrali izgubljenima. Antiću nisu bili dostupni primjerci *Domovine* iz prve faze izlaženja, niti primjerci *Novoga doba*, a imao je uvid u tek nekoliko primjeraka *Doma*. Bonačić-Dorić je 1940-ih godina smatrao da *Male novine* nisu sačuvane. Moguće je da se u vrijeme njihovih istraživanja te novine nisu čuvale u knjižnicama ili nisu bile obrađene jer bi ih inače pronašli u katalozima. Danas su, međutim, one dostupne, dio je digitaliziran, a za one koje nisu

digitalizirane barem u *online* katalozima postoji zabilježeno koji su brojevi dostupni. Prema tome, i dalje je potrebno provoditi kontinuirana istraživanja, knjižnice i dalje obogaćuju svoje fondove i aktivno rade na prikupljanju i obradi građe pa primjerci koji danas nisu dostupni, možda uskoro postanu dostupni. Osim toga, provode se razni projekti digitalizacije, digitalizirane inačice vidljive su u knjižničnim katalozima i dostupne korisnicima koji ne moraju osobno dolaziti u knjižnicu. Od analiziranih novina digitalizirane su *Male novine* i *Novo doba*, dok bi *Domovinu* iz prve faze izlaza i *Dom* tek trebalo digitalizirati i osigurati njihovo trajno očuvanje i dostupnost. Novinski je papir često loše kvalitete i podložan propadanju pa je digitalizacija najbolji način zaštite i očuvanja.

Hrvatske novine, objavljivane bilo gdje u svijetu, dio su hrvatske kulturne baštine i u interesu Hrvatske i Hrvata je njihova zaštita i očuvanje. One su istovremeno i dio baštine zemalja u kojima su objavljivane. Stoga je izuzetno važna suradnja hrvatskih ustanova s ustanovama u kojima se čuvaju hrvatske novine (u Hrvatskoj ili u svijetu, a u ovome slučaju s Nacionalnom knjižnicom Čilea) kako bi se tim novinama osigurao trajni pristup i zaštita.

Napomena:

Rad je nastao na temelju istraživanja u okviru istraživačkog projekta *Publikacije Hrvata u Čileu: nakladnički modeli i metapodatkovni interoperabilni opisi* (NextGenerationEU, 581-990-1016) pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Financirano sredstvima Europske unije. Izneseni stavovi i mišljenja su stavovi i mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima i mišljenjima Europske unije ili Europske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Europska unija ni EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

LITERATURA

- Antić, Lj. (1987). *Naše iseljenišтво u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb: Školska knjiga.
- Antić, Lj. (1991). *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Zagreb: Stvarnost: Institut za migracije i narodnosti.
- Bonačić-Dorić, L. (1946). *Historia de los Yugo-slavos en Magallanes: su vida y su cultura: tomo tercero: 1900-1910*. Punta Arenas: Imp. „La Nacional“.
- Buljubašić, E. (2011). *Male novine: informativno glasilo Hrvatskoga doma u Punta Arenasu*, *Croatian Studies Review*, 7: 347-360. <https://hrcak.srce.hr/file/128549> (pristupljeno 17. 4. 2025.).

- Čizmić, I. (1982). Bračani u svijetu: Bračani u Čileu, u: Derado, K. i Čizmić, I. *Iseljenici otoka Brača: Brački zbornik* 13: 77–192. <http://www.studiacroatica.org/museum/0390/0390.htm> (pristupljeno 17. 4. 2025.).
- Gašić, P. (1913). Hrvati u Magallanesu koncem godine 1913, *Domovina*, 201 (6): 1–2.
- Glava novina. (2011). <http://struna.ihjj.hr/naziv/glava-novina/50395/> (pristupljeno 17. 4. 2025.).
- Hebrang Grgić, I. (2016). Časopisi i znanstvena komunikacija. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Hebrang Grgić, I. (2022). Newspapers published by Croats in New South Wales: from print environment to social networking sites, *Journal of the Australian Library and Information Association*. 71 (2): 123–138. doi: <https://doi.org/10.1080/24750158.2022.2046385>
- Hebrang Grgić, I. i Barbarić, A. (2021). *Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*. Zagreb: Naklada Ljevak. <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:143> (17. 4. 2025.).
- Holjevac, V. (1968). *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska. <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:128> (17. 4. 2025.).
- Hranilović, N. (1978). *Bibliografski pregled hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti.
- Hrvatska društva u Čileu. (2020). Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Hrvatska matica iseljenika.
- Hrvatske periodične publikacije u Čileu. (2020). Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Hrvatska matica iseljenika.
- Impresum. (2025). Hrvatska enciklopedija. Mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/clanak/impresum> (17. 4. 2025.).
- Jeka (1910). *Jeka: Hrvatski iseljenički koledar: za prostu godinu 1910*. J. A. Kraljić (ur.). Rosario de Santa Fe: Tisak i naklada Materinske Riječi.
- Krpan Smiljanec, M. (2015). Bračani, iseljeničko novinstvo u Čileu i list „Domovina“: od kraja 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata, *Libellarium*, 8 (2): 109–146. <https://doi.org/10.15291/libellarium.v8i2.224>
- Krstulović, Ivan. (2020). Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Hrvatska matica iseljenika.
- Martinić, M. B. (1997). *Hrvati u Magallanesu, na krajnjem jugu Čilea*. Split: Književni krug.
- Martinić, M. B. (1999). *La inmigración croata en Magallanes*. Tercera edición revisada, corregida y aumentada. Punta Arenas: Hogar croata.
- Mataić Pavičić, D. (1991). *Prensa de los inmigrantes Croatas (“yugoslavos”) en Chile = Novinstvo hrvatskih doseljenika u Čileu*. Santiago.
- Perić, M. (2005). Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu, *Migracijske i etničke teme*, 21 (1/2): 69–89. <https://hrcak.srce.hr/5648> (pristupljeno 17. 4. 2025.).
- Puh, M. (2018). Hrvatska zajednica kao vijest: opisi i dopisi o useljavanju, u: M. Puh i R. Cavalheiro Silva (ur.). *Croácia no Brasil entre 1918 e 1941: segunda fase de imigração*. São Paulo, 86–166.
- Srndović, S. (2008). *Bibliografija jugoslovenske iseljeničke periodike u Severnoj i Južnoj Americi do 1945*. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore.

- Velagić, Z. (2020). *Uvod u nakladništvo*. Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vinska klauzula. (2025). *Hrvatska enciklopedija*. Mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vinska-klauzula> (17. 4. 2025.).
- Vranješ-Šoljan, B. (2021). *Dalmacija: stoljeće povijesnih i demografskih mijena: 1815.-1918*. Zagreb: Educa. <https://hit.repositorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:298> (17. 4. 2025.).
- Zlatar Montan, V. (2002). *Inmigración croata en Antofagasta*. Antofagasta: Sociedad Croata de S. S. M. M.

Popis citiranih starih novina:

- Dom, 1919, br. 1, 3, 4, 5, 6, 9
- Domovina, 1908, br. 1, 17
- Domovina, 1909, br. 69
- Domovina, 1910, br. 95, 114, 115
- Domovina, 1913, br. 150, 152, 177
- Hrvatska zastava, 1904, br. 1
- Male novine, 1905, br. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 18, 19, 20, 21, 25, 27, 28
- Male novine, 1906, br. 38
- Napredak, 1907, br. 2
- Novo doba, 1911, br. 116, 120, 122, 123, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 143, 146, 147, 148, 149
- Pučki list, 1914, br. 8.

Croatian newspapers in Punta Arenas at the beginning of the 20th century: *Male novine*, *Domovina*, *Novo doba* and *Dom*

Ivana Hebrang Grgić

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, about a third of the population of Punta Arenas, in the Magallanes region of southern Chile, were Croats. They came mostly from the Dalmatian part of Croatia, which was, at the time, a part of the Austro-Hungarian Monarchy, so they were identified as Austrians. They came to do hard work, they did not speak Spanish, but had social and information needs related to their new and old homelands. They started to establish formal associations and also to publish newspapers at that time.

The fact that out of the seven Croatian newspapers in Chile, five were published in the very south of Chile, in the province of Magallanes (four of them in Punta Arenas), indicates the social importance of the Croatian community there, its organization, and its specific information needs. The aim of the paper is to point out precisely these specific features – the information needs and the publishers' and editorial concepts that sought to satisfy these needs. In the paper, newspapers published in Punta Arenas until 1911 are analysed based on available copies and then on the secondary sources. Four titles had been published at the time, and all were somehow interconnected – they had the same editor (*Male novine, Domovina, and Dom*) or some were successors of the others (*Novo doba* of *Domovina*). Bibliographic data and basic technical characteristics related to the editorial concepts of the newspapers were analysed (data sources, headings, scope, data on editors, printers, frequency of publication, circulation, distribution method, etc.).

The research method was an analysis of the content of all 180 available issues that are available in the National Library of Chile (the only location where the issues are preserved). For the first time, primary sources were analysed *de visu*. Many of the issues were considered lost in previous analyses, they were not available, so some incorrect conclusions were made in those analyses. Based on the analysis of 745 available pages, conclusions were drawn about the way newspapers were edited, the source of information on responsibility, and other data related to editorial and publishing concepts. A detailed analysis of the content is not included, but indications of the social context are given and the role of individuals is described. The analysis showed that at least 198 issues were published in total. All of the 180 analysed issues were technically similar– they use similar graphic design, they publish basic bibliographic data in the same places and in the same way, the headings contain only the newspaper title, they have no imprint, and generally no pagination. They were most often published on four pages. All of them were published in the same printing house, and only in the *Novo doba* diacritics were used. The circulation was 200-300 copies, the newspapers were financed by sales and advertisements. The frequency of publication was weekly (in the *Dom* biweekly), and the planned rhythm of publication was generally maintained. The texts were most often not signed with the full name and surname of the author.

This paper also points out errors in the previous literature, in which the analysis was not based on an insight into the copies because they were not available at the time of the analyses, but on the secondary sources. It is also pointed out that the analysed newspapers are rare materials – they are available in only one library. Since they are part of the Croatian cultural heritage, inter-institutional cooperation is necessary in order to digitize them and ensure permanent archiving and access. The results of the research can serve as a starting point for new researches in the fields of history, communication, linguistics, politics, economics, sociology, culture, etc.

KEYWORDS: Croats, Chile, diaspora, newspapers, *Male novine, Domovina, Novo doba, Dom*